

SLAVYAN XALQLARI ƏDƏBİYYATI

L.N.Tolstoyun “Hərb və sülh ” və M.S.Ordubadinin “Dumanlı Təbriz” romanlarında tarixi şəxsiyyətlərin bədii obrazı**Nəsib Cəbrayılov**

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Bakı Slavyan Universiteti. Azərbaycan.
E-mail: c.nesib@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə L.N.Tolstoyun “Hərb və sülh” və M.S.Ordubadinin “Dumanlı Təbriz” romanlarında tarixi şəxsiyyətlərin bədii obrazları müqayisəli şəkildə təhlil olunmuşdur. Hadisələr zaman və məkan baxımından müxtəlif dövrlərə, müxtəlif yerlərə və xalqlara aid olsa da, milli-mənəvi dəyərlər baxımından, milli birlik, vətənpərvərlik, düşmənlərə qarşı mübarizədə bir amal uğrunda birləşmək və s. kimi bir çox xüsusiyyətlər bu romanları və onların qəhrəmanlarını bir-birinə çox yaxınlaşdırır. Hər iki roman həcm etibarilə, ideya məzmunu, obrazların çoxluğu, hadisələrin çoxşaxəliliyi, həm də süjet və kompozisiyanın dolğunluğu baxımından çox zəngindir. Hər iki yazıçı bu əsərləri yazarkən həmin dövrlərin tarixi hadisələrini arxiv materialları və digər mənbələrdən dərinlən öyrənmiş, tarixi hadisə və faktlara realıqla yanaşmışlar.

“Hərb və sülh”də insan tarixin fonunda, yəni tarixi prosesin tərkib hissəsi kimi təsvir olunur. İnsan bir növ tarixin iradə və qanunlarından asılı olan bir hadisə kimi götürülür. Tarixin iradəsinin əksinə hərəkət edən qəhrəmanlar isə nəticə etibarilə sonda məğlubiyətə düşər olurlar.

Beləliklə, L.N.Tolstoyun “Hərb və sülh” romanında tarixi şəxsiyyətlərin bədii obrazları, eləcə də rus xalqının həyatı, azadlıq uğrunda mübarizəsi, vətənpərvərlik hissləri geniş epik planda əks etdirilmiş, M.S.Ordubadinin “Dumanlı Təbriz” romanında isə tarixi şəxsiyyətlərin bədii obrazları ilə yanaşı, həm də Cənubi Azərbaycan xalqının istiqlaliyyət uğrunda mübarizəsi, milli-azadlıq hərəkatının baş verməsi, inkişafı və məğlubiyəti təsvir edilmişdir.

Açar sözlər: “Hərb və sülh”, “Dumanlı Təbriz”, tarixi roman, Səttar xan, Kutuzov

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 11.05.2022; qəbul edilib – 15.06.2022

**Artistic image of historical figures in the novels
of L.N.Tolstoy “War and Peace” and M.S.Ordubadi “Foggy Tabriz”**

Nasib Jabrailov

Doctor of Philosophy in Philology
Baku Slavic University. Azerbaijan.
E-mail: c.nesib@mail.ru

Abstract. In the article, the author conducted a comparative analysis of the creative images of historical figures in the novels of L.N.Tolstoy “War and Peace” and M.S.Ordubadi “Foggy Tabriz”. From the point of view of time and place, the events in the novels take place in different eras, different places and with different peoples, but despite this, national and moral values, national unity, patriotism, uniting around one idea to fight against enemies, and other important properties bring these novels and their characters closer to each other. Both novels are quite rich in their volume, ideological content, the multiplicity of images, the versatility of events, as well as the degree of richness of the plot and composition. Both writers, in the process of writing their novels, deeply studied the historical realities of those eras using archival materials and other sources, realistically reflected historical events and facts.

In “War and Peace” a person is described against a historical background, as an integral part of the historical process. Man is presented here as a phenomenon dependent on the will and the laws of history. Heroes who act against the will of history are defeated as a result.

Thus, in the novel by L.N.Tolstoy's “War and Peace” creative images of historical figures, as well as the life of the Russian people, their struggle for freedom, patriotic feelings are displayed in a broad epic plan, and in the novel by M.S.Orudbadi “Foggy Tabriz”, along with creative images of historical figures, describes the struggle of the people of South Azerbaijan in the name of independence, the beginning, development and defeat of the national liberation movement.

Keywords: “War and Peace”, “Foggy Tabriz”, historical novel, Sattar khan, Kutuzov

Article history: received – 11.05.2022; accepted – 15.06.2022

Giriş / Introduction

Bu məqalədə ədəbiyyatşünaslıqda ilk dəfə olaraq, L.N.Tolstoyun “Hərb və sülh” və M.S.Orudbadinin “Dumanlı Təbriz” romanlarında tarixi şəxsiyyətlərin bədii obrazı müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirilir. Mövzu ilk dəfə tədqiq olunduğu üçün çox aktualdır. Hadisələr zaman və məkan baxımından müxtəlif dövrlərə, müxtəlif yerlərə və xalqlara aid olsa da, milli-mənəvi dəyərlər baxımından, milli birlik, vətənpərvərlik, düşmənlərə qarşı mübarizədə bir amal uğrunda birləşmək və s. kimi bir çox xüsusiyyətlər bu romanları və onların qəhrəmanlarını bir-birinə çox yaxınlaşdırır. Hər iki roman həcm etibarilə, ideya məzmunu, obrazların çoxluğu, hadisələrin çoxşaxəliliyi, həm də süjet və kompozisiyanın dolğunluğu baxımından çox zəngindir. Hər iki yazıçı bu əsərləri yazarkən həmin dövrlərin tarixi reallıqlarını arxiv materialları və digər mənbələrdən dərinlən öyrənmiş, tarixi hadisə və faktlara reallıqla yanaşmışlar.

Əsas hissə / Main Part

L.N.Tolstoyun “Hərb və sülh” romanında bir tərəfdən 1805-1820-ci illərdəki rus cəmiyyətinin müxtəlif təbəqələrinin həyatından, mənəviyyatından, digər tərəfdən 1805-1812-ci illərdəki ruslarla fransızlar arasında baş verən müharibələrdən bəhs olunur. M.S.Orudbadinin “Dumanlı Təbriz” romanında isə XX əsrin əvvəllərində İranda baş verən daxili ziddiyyətlərdən, Təbrizdəki məşrutə hərəkatından, Cənubi Azərbaycan xalqının milli-azadlıq uğrunda inqilabi mübarizəsindən, fədakarlığından, mərdlik və igidliyindən bəhs edilir. L.N.Tolstoy həmin dövrdə baş verən tarixi hadisələri, döyüş səhnələrini və digər tələpəli məsələləri tarixi gerçəkliyə uyğun bir şəkildə təsvir etmişdir. M.S.Orudbadi isə həm şahidi olduğu tarixi hadisələrdən, həm də tarixi mənbələrdən bəhrələnmək, onları öz təfəkküründə saf-çürük etmiş və özünün ölməz tarixi romanını yaratmışdır.

Rus-fransız müharibəsinin birinci mərhələsində – 1805-1807-ci illərdə I Aleksandr başda olmaqla rus diplomatiyasının ciddi strateji səhvi nəticəsində Avstriya ilə müttəfiq olub Napoleona qarşı ölkə hüduqlarından kənarında vuruşan rus ordusu məğlub olmuş və minlərlə əsgər və zabit məhv edilmişdi. Rus-fransız müharibəsinin ikinci mərhələsi olan 1812-ci il Vətən müharibəsi isə ədalətli müharibə idi, çünki rus xalqı Rusiyanın istiqlaliyyəti, azadlığı uğrunda böyük rəşadətlə mübarizə aparırdı. Bu ədalətli müharibədə baş komandan, böyük sərkərdə Kutuzovun rəhbərliyi ilə işğalçı Napoleon orduları rus torpaqlarından qovulub çıxarıldı. Napoleon şöhrətpərəstliyinin, xudbinliyinin və iddiasının nəticəsi olaraq, fransızlar məğlubiyətə düşər oldular.

XX əsrin əvvəllərində İranda alovlanmaqda olan azadlıq hərəkatını, xalqın iradəsi, Səttar xan və Bağır xanın rəhbərliyi ilə başlanmış inqilabı Rusiya-İngiltərə hökumətləri öz maraqları, mənafeləri naminə silahlı müdaxilə ilə boğmağa çalışırdılar. 1909-cu ilin əvvəllərində ingilislər İranın cənubuna qoşun yeritdilər. Bir müddət sonra isə çar qoşunları Təbrizi və bütün Cənubi Azərbaycanı işğal etdilər. İran inqilabı məğlubiyətə uğrasa da, bu hərəkat, bu inqilab İran xalqının azadlıq uğrunda mü-

barizə əzmini qırmadı və gələcək qələbələr üçün böyük zəmin yaratdı. M.S.Ordubadinin “Dumanlı Təbriz” romanında milli-azadlıq hərəkatı və həmin hərəkatın məğlubiyyətindən sonrakı illər – inqilabçıların gizli fəaliyyət dövrü və xalqın ağır həyatı təsvir olunmuşdur. B.B.Əhmədov doğru olaraq qeyd edir ki, “Romanda Cənubi Azərbaycanda baş qaldıran milli-azadlıq hərəkatının Təbrizdə alovlanması və mütləqiyyət üsuli-idarəsini sarsıtması ilə bağlı detallar inandırıcılıqla, real həyatı faktlarla əks etdirilir” [3, s.297].

Maraqlı cəhətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, “Hərb və sülh” əsərində fransızların, ingilislərin öz maraqları, iddiaları naminə ruslara qarşı ədalətsiz müharibə apardıqları kimi, “Dumanlı Təbriz”də təsvir olunduğu kimi ruslar da öz müstəmləkəçilik siyasətləri, məqsəd və məramları üçün iranlılara, təbrizlilərə qarşı ədalətsiz müharibələr edirdilər. Onların heç birinə haqq qazandırmaq olmaz. Milli maraqları, dövlətçiliyi, istiqlalıyyəti yalnız ədalətlə müdafiə etmək və qorumaq mümkündür. Ədalətsiz müharibələrlə torpaq işğal etmək, xalqı müstəmləkə vəziyyətində saxlamaq, var-dövlət qazanmaq istəyənlərin aqibəti isə heç vaxt sonacan uğurlu olmamışdır. Ədalətsiz müharibələrlə dövləti möhkəmləndirmək müvəqqəti ola bilər, ancaq heç vaxt əbədi ola bilməz. Məsələn, elə bizim torpaqlarımız da ədalətsiz müharibə nəticəsində Ermənistan ordusu tərəfindən 30 il bundan əvvəl işğal olunmuşdu. Ancaq 2020-ci ildə haqq-ədalət qalib gəldi, əsgərlərimiz və ordumuz işğalçıları zor gücü ilə torpaqlarımızdan qovub çıxartdılar.

Hər iki əsərdə – “Hərb və sülh” və “Dumanlı Təbriz” romanlarında insan mürəkkəb tarixi hadisələr fonunda nəzərdən keçirilir və əsas mənəvi zəmin kimi xalq çıxışı edir. V.F.Asmusun da qeyd etdiyi kimi, doğrudan da, “L.Tolstoy fəlsəfəsinin sonuncu sözü xalqdır” [10, s.210]. Xalqı təmsil edənlərin arasında isə qeyri-adi gücə malik olan şəxsiyyətlər vardır. L.N.Tolstoy Kutuzov və Tuşini, A.Bolkonski və P.Bezuxovu, Baqration və Doloxovu, Davıdov və Karatayevi və ümumiyyətlə, ayrı-ayrılıqda hər bir əsgərin fəaliyyətini yüksək dəyərləndirdiyi kimi, M.S.Ordubadini də Səttar xan, Bağır xan, Əbülhəsən bəy, İbrahim bəy Cahangirov, Əmir Həşəmət, Əkbər Əkbərov, Ələkbər və başqaları kimi inqilabçıların fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmişdir.

Hər iki əsərdə dövrün mənzərəsi, xalqın həyatı və zamanın ruhu tarixi baxımdan düzgün, həyat həqiqətlərinə uyğun təsvir edilmişdir. Y.Axundlu yazır: “Tarixi romanın mərkəzində elə tarixi şəxsiyyətlərin həyatı durur ki, onların vasitəsilə müəyyən dövrdə baş verən mühüm ictimai məsələləri əhatə etmək, cəmiyyətin obyektiv qanunauyğun inkişafını, zamanın ruhunu göstərmək mümkün olsun. Tarixi roman qəhrəmanının gücü xalqla bağlılığında, xalqın istək və arzularının ifadəçisi olmasındadır. Belə romanların müvəffəqiyyəti bir daha təsdiq edir ki, dövrün ictimai mənzərəsinin tarixdə mühüm rol oynamış şəxsiyyətlərin həyatı ilə bağlı şəkildə göstərilməsi janrın əsas tələblərindən biridir” [1, s.20]. Bu mənada hər iki romandakı bütün qəhrəmanlarla yanaşı, “Hərb və sülh”də əsasən Napoleon, Kutuzov, “Dumanlı Təbriz”də isə Səttar xan, Bağır xan və başqa tarixi şəxsiyyətlərin həyat və fəaliyyətləri romanların süjetlərinin inkişafında aparıcı rol oynayırlar. “Dumanlı Təbriz”də Seyid Həsən Tağızadə, Baxşəli ağa Şahtaxılı, şair Əliqulu Qəmküsar Nəcəfov, Nəsrulla Şeyxov, İbrahim bəy Cahangirov, Heydər Əmioğlu, Səttar Zeynalabdinov və başqa tarixi şəxsiyyətlərdən də söhbət açılır, ancaq onların həyat və fəaliyyətləri haqqında geniş məlumat verilmir.

Əvvəlcədən qeyd edək ki, M.S.Ordubadinin “Qılınc və qələm” romanında olduğu kimi, “Dumanlı Təbriz” romanında da xalqın həyatı, məişəti, psixologiyası, mənəvi siması tam dolğunluğu ilə təsvir olunsada, hadisələrin nəqlində, təhkiyə məsələlərində, həm də tarixi şəxsiyyətlərin bədii obrazlarının təsviri zamanı müəyyən qüsurlar ortaya çıxır. Doğrudan da, xalq həyatının hərtərəfli təsviri, xalq ruhunu sənətkarlıqla ifadə etmək bacarığı “Hərb və sülh”də daha güclüdür. Həcm, məzmun, obrazların çoxluğu etibarilə “Hərb və sülh”dən heç də geri qalmayan “Dumanlı Təbriz” romanında Səttar xan, Bağır xan və başqa tarixi şəxsiyyətlərin adları, sərkərdə kimi fəaliyyətləri əsərdə tam dolğunluğu ilə verilməmişdir. Məsələn, tarixdən də bəlli olduğu kimi, Səttar xan vətəni sevmə, təcrübəli, səriştəli bir sərkərdə olmuşdur. Ancaq romanda onun sərkərdə kimi fəaliyyəti oxucu üçün qaranlıq qalır. Oxucu onun adını, qəhrəmanlığını romanı oxumamışdan əvvəl də eşitdiyi, bildiyi, tanıdığı üçün daim intizarda qalır. Bəzən romanda hadisələrin ən gərgin yerlərində, taleyüklü məsələlərin həlli zamanı Səttar xanın adı heç çəkilmir də. Qaynar nöqtələrdə, süjetin mərkəzində, problemlərin həlli zamanı ancaq Əbülhəsən bəyi görürük. Romanın finalına kimi oxucu sanki Səttar xanın yolunu gözlə-

yir, ancaq istədiyini ala bilmir. Səttar xanın adı az hallanır, onun fəaliyyəti haqqında az məlumat verilir, bütöv bir xarakter kimi gözümüzün qarşısında canlanmır. Onun bir şəxsiyyət kimi təkamülünü tam görmürük. Tarixdən öyrəndiyimiz, real həyatda yaşamış, adı dillər əzbəri olmuş Səttar xanla romandakı Səttar xan obrazı bir-birini tamamlamır. Tarixdəki qəhrəmanın çəkisi romandakından ağır gəlir. Eyni səhnə ilə “Qılınc və qələm” romanında Atabəy Məhəmmədin də bədii obrazında rastlaşırıq. Onun da bir şəxsiyyət, hökmdar kimi tarixi fəaliyyəti romanda lazımınca işıqlandırılmamışdır. Ancaq bu qüsurlar romanların ümumi məzmununa xələl gətirmir. Tarixdəki fəaliyyətləri yetərincə təsvir olunmasa da, romanlarda Atabəy Məhəmməd də, Səttar xan da, Bağır xan da var. Ona görə də qəhrəmanları romanda verildiyi kimi, müəllifin mövqeyinə uyğun olaraq, necə varsa, o cür də nəzərdən keçirəcəyik.

Biz Səttar xanla əsərin “Səttar xan” adlı hissəsində tanış oluruq. Onun gözləri dik, alını açıq və çöhrəsi heybətli (qorxunc) idi. Çox yumşaq və həlim bir surətdə danışardı, adətən, əlini başına çəkməyi isə özünə adət etmişdi. Təmiz geyinər və evdə də üstündə ağır silah və patron gəzdirdirdi. Bu da onu göstərir ki, o həm də ehtiyatlı bir adam idi. Evdə də silah gəzdirmək daxili narahatlıqdan yaranan əlamətlərdir. İlk baxışdan Səttar xanın insanlarla səmimi rəftarı onun mülayim təbiətli bir adam olduğundan xəbər verirdi. İnqilabçılarla münasibətindən, danışığı tərzindən isə onun möhkəm iradəli, mübariz, güclü bir sərkərdə olması hiss olunurdu. Səttar xanın sözündən, hərəkətindən və davranışından “əski dövrlərə məxsus “vuraram”, “öldürərəm”, “yıxaram” deyən ibtidai qəhrəmanlara bənzəyirdi” [7, I, s.90]. Səttar xan və onun əqidə yoldaşları bir tərəfdən İran hökumətinə, digər bir tərəfdən də Rusiya çarının himayəsinə arxalanan əksinqilabçılara qarşı mübarizəyə, inqilaba hazırlaşdılar. Əslində isə əksinqilabçıları həm İran hökuməti, həm də Rusiya hər şeylə təmin edirdi. Bütün bu haqsızlıqları görə Səttar xan Təbrizin ən ağır günlərində də sonacan mübarizə aparır və deyirdi ki, “mən işi yarımçıq qoyub çəkilməyəcəyəm” [7, I, s.46]. Bu da onun qətiyyətli və düşmənlərə qarşı barışmaz bir sərkərdə olduğunu göstərirdi. O həm də əliaçıq, səxavətli bir insan idi. Məsələn, Səttar xan deyirdi ki, “bir şahınlıq iş görənlərə beş şahı verməkdən çəkinməyin” [7, I, s.56]. O bu sözləri deyəndə inqilabçıları nəzərdə tuturdu. Səttar xan özünə, yoldaşlarına, ona dəstək verən xalqa güvənir və haqq yolunda olduğunu qətiyyətlə bildirirdi. “Biz on milyonluq camaatın dərdlərini deyirik, haqlarını istəyirik” [7, I, s.56]. O, xalqın içində olduğuna, xalqın istək və arzularını dərdindən duyduğuna görə, heç nədən çəkinmədən mübarizə aparırdı.

Səttar xanın qadınlara münasibəti də çox yaxşı idi və onların kişilərlə bərabər inqilabda iştirakına da müsbət hal kimi baxırdı. O deyirdi: “Zənnimcə, inqilabın ağırlığını qadınlar da daşıya bilər. Onlar da inqilabı hərəkətə gətirən həqiqi qüvvələrdən ola bilərlər” [7, I, s.57]. Səttar xanın özünün böyük qadını 35 yaşında idi. O, inqilabdan sonra da bir qadın almışdı. Onun hər iki qadını bir-birilə mehriban dolanırdılar. “Kiçik qadın böyük qadını bacı deyib səslədikcə, o, “can” deyər cavab verirdi” [7, I, s.89].

M.S.Ordubadı hesab edirdi ki, bəzən tək-tək tarixi şəxsiyyətlərin də inqilabda mühüm rolu olmuşdur. L.N.Tolstoy isə əksinə olaraq hesab edirdi ki, tarixi şəxsiyyətlərin inqilabın gedişində heç bir rolu yoxdur. M.S.Ordubadının qənaətinə görə, inqilaba və inqilabçılara qarşı hər bir xırda çıxışa tarix böyük xəyanət kimi baxacaqdır. Təbrizdə nəzarət əksinqilabçıların əlində olanda Səttar xan gecə viddə ziyafəti vermişdi. Ölkədə siyasi vəziyyət çox gərgin idi. Qəhrəmanın alnındakı dərin qırıqlar onun çıxılmaz bir vəziyyətə düşməsinə, daxili narahatlığını göstərirdi. Səttar xanın qaşlarının tez-tez qalxması, kaman şəklini alması onun düşmənlərə qarşı intiqam hissilə yaşadığını büruzə verirdi. Səttar xanın qaşlarının “kaman”a bənzədilməsi kimi təşbehlər və ümumiyyətlə, əsərdə məcazlar sistemi çox zəngindir. Bir sözlə, M.S.Ordubadı qəhrəmanlarının psixoloji durumunu, səciyyəvi xüsusiyyətlərini, xarakterlərini təsvir edərkən bədii təsvir və ifadə vasitələrindən çox məharətlə istifadə etmişdir.

L.N.Tolstoy özünün sevimli qəhrəmanı Kutuzovu təsvir edən zaman azacıq da olsa mübaligəli fikirlərdən, təmtəraqlı epitetlərdən istifadə etməmişdir. Yazıçı çalışmışdır ki, onun qəhrəmanı yalnız büt olmasın, həyatın zəruri parçası kimi qalsın, çünki o, xalqın tarixinin ən çətin, dözülməz anlarında rus ordusunun başında durmuşdu. Yazıçı özünün sevimli qəhrəmanını təsvir edərkən ən çox işlətdiyi epitetlər bunlar idi: “qocalıb əldən düşmüş”, “gözüyaşlı”, “yuxulu”, “narazı” və s. İnsanın tarixə və tarixi şəxsiyyətə bu cür münasibəti, müəllifin Kutuzovu təsvir etdiyi kimi, olduqca ədalətli və qanu-

nauyğundur. Kutuzovun xidməti, bir insan və sərkərdə kimi ləyaqətli olmasının sirri ondadır ki, o, hiss edirdi ki, hadisələrin gedişatı bir şəxsiyyətin iradəsindən asılı olan bir iş deyil. O xalq ruhuna, xalqın iradəsinə arxalanır və bu mövqe də onu xilas edir, ona qələbə qazandırır.

Rusların himayəsi altında Eynüddövlənin qoşunları Təbrizə hücumu keçəndə Səttar xan inqilabçılarla birlikdə düşmənlə ləyaqətlə cavab verməyə başladı. Səttar xan və inqilabçıların səyi nəticəsində Eynüddövlə ordusu bir az tələfat verəndən sonra geri çəkilməyə məcbur oldu. Əsərin əsas qəhrəmanlarından biri olan Əbülhəsən qeyd edir ki, “mən ancaq bu gün Səttar xanın möhkəm, şaşırmaq və arslan ürəkli bir zat olduğunu gördüm” [7, II, s.113]. M.S.Ordubadi özünün “Səttar xan” adlı məqaləsində yazır ki, “Səttar xan IX əsrin Babəki, XII əsrin Fəxrəddinləri, XVII əsrin Koroğlusunu, XIX əsrin Camalı, Kərəmi və XX əsrin Qaçaq Nəbiləri və sairələri kimi tarixi bir şəxsiyyətdir. Buna görə də onun 1907-ci illərdəki hərəkətinə təsadüfi bir hadisə kimi baxmaq tarixi bir səhv olardı” [6, s.261]. Səttar xan yorulmadan bütün hərbi cəbhəni dəfələrlə gəzir və inqilabçılara lazım olan əmrləri verirdi. Kutuzov isə əksinə, döyüş ərəfəsində daha çox gözləmə mövqeyi tutur, hadisələrin gedişatını izləyir, heç bir əmr də vermirdi. Səttar xan hadisələrin gedişatına nəzarət edir, Kutuzov isə hadisələrin gedişatını daha çox müşahidə edirdi. M.S.Ordubadinin qəhrəmanları şəxsi iradəyə, şəxsi şücaətə, L.N.Tolstoyun qəhrəmanları isə xalq ruhuna, hadisələrin təbii axarına arxalanırdı.

1812-ci ildə fransızlar Rusiyaya hücum etdiyi kimi, 1933-cü ildə də rus ordusu Təbrizi mühasirəyə almışdı. Fransızlar Rusiyanı işğal etmək istədikləri kimi, rus ordusu da Təbrizi müstəmləkə etmək niyyətindəydi. Səttar xan inqilabçı dostları ilə vəziyyəti müzakirə edirdi. Hamı ondan hadisələrin gedişatı haqqında cavab gözləyirdi. Hər bir addım ondan və onun verəcəyi qərardan asılı idi. Səttar xan Təbrizin mövcud durumunu tam dərk etdiyinə görə ruslarla hər hansı bir ixtilaf çıxarmaq niyyətində olmadığını söylədi. Fransızlar da Rusiyaya hücum edəndə hamı Kutuzovun verəcəyi qərarı gözləyirdi. Kutuzov mühiti, şəraiti nəzərə alaraq hərəkət edirdi. O dərk edirdi ki, fransızlarla döyüşüb itki verməyə zərurət yoxdur, geri çəkilmək və lazım olan məqamı gözləmək vacibdir. Moskva yanğınlarının zərurətdən, şəraitdən asılı olan bir məsələ olduğunu Kutuzov artıq qəbul etmişdi. O, acı həqiqətlə tam barışmışdı. Tarixi hadisələrin gedişatı işləri bu həddə gətirib çıxarmışdı. Ancaq Kutuzov bütün bu hadisələrin həm də gələcək qələbə üçün zəmin yaratdığını da tam anlayırdı. Və bu inam sonda onu qələbəyə gətirib çıxartdı.

Səttar xan da Kutuzov kimi düzgün qərar verir. O, hadisələrin gərgin durumunda ondan cavab gözləyən əqidə yoldaşlarına belə cavab verir: “Əziz silah yoldaşlarım! Bizim vuruşduğumuz faydasızdır, çünki ixtilafdan əksinqilab rəhbərləri fayda götürəcəkdir. Buna görə də biz inqilabda qalib gələn Təbrizi çar ordusuna tapşırmağa məcburuq. Lakin bununla bizim inqilabda qazandığımız qələbənin qiyməti azalmır” [7, I, s.154]. Kutuzov da Moskvanı fransızlara təhvil verməyə məcbur oldu. Çünki o da həmin durumda hadisələrin gedişatını tam dərk edir və bu qərarın tarixi bir zərurət olduğunu anlayırdı. Sonra da tarix göstərdi ki, Kutuzov haqlı qərar vermişdir. Ona görə də sonda ruslar fransızlara qalib gəldilər. Kutuzov kimi Səttar xan da haqlı idi. Hər iki qəhrəman insan tələfatına yol vermədən, tarixi zərurəti nəzərə alaraq hərəkət edirlər.

Hər iki obraz – Səttar xan da, Kutuzov da humanistliyi, insani, ilahi dəyərləri dünyanın bütün dəyərlərindən üstün tuturlar. Hər iki qəhrəmanın öz düşmənlərinə də yazığı gəlməsi, onların halına acıması – bu, sırf ilahi hikməti dərk etmiş, mərhəmətli adamlara xas olan xüsusiyyətdir. Prof. M.Q.Qocayev özünün “Nizaminin insan fəlsəfəsi” adlı kitabında yazır ki, İskəndər də “zəncilərə qələbə çaldıqdan sonra ikili hiss keçirir: bir yandan öz qələbəsinə sevinir, o biri yandan məğlub olmuş düşmənin halına acıyır, zahirən gülsə də, daxilən ağlayır... O, təkə dünyanı fəth edən quluqüvvətli bir bahadır deyil, həm də dünya işlərini dərindən düşünən bir aqıl, dünyanın halına yanan incəqəlblili bir humanistdir. Onun cahangirliyi qədər də humanistliyi, amansızlığı qədər də həssaslığı var” [4, s.116]. Deməli, milli mənsubiyyətdən asılı olmayaraq, Səttar xan da, Kutuzov da, İsgəndər də tarixi şəxsiyyət və güclü sərkərdələr olsalar da, onlar həm də mənəvi cəhətdən kamil, humanist, İlahi hikməti dərk etmiş insanlardır.

Səttar xan da Kutuzov kimi mühitin və xalqın içərisində olur, xalqla bir yerdədir, xalqla qaynaq yığıb qarışır. Bu xüsusiyyətlər hər iki qəhrəmanın xarakterində cəmləşmişdir. M.C.Cəfər qeyd edir ki, Kutuzov “xalqa, vətənə bağlı olan böyük vətəndaş və xalq iradəsini təmsil edən böyük sərkərdə

idi” [5, s.9]. Bu tipik surətlər xalq adamlarıdır. Onlardan biridirlər. Onlar üçün fərdi ruh yox, ümum-xalq ruhu vacibdir. Onlar bütün qəlbləri ilə insanların və xalqın birliyinin tərəfdarı və müdafiəçisi idilər. Doğrudan da, “Tarixi roman qəhrəmanının gücü xalqla bağlılığında, xalqın istək və arzularının ifadəçisi olmasındadır” [1, s.20].

Səttar xanın Kutuzovdan fərqli xüsusiyyətlərindən biri isə ondan ibarətdir ki, düşmənlər Təbriz üzərinə hücum edən zaman, o, təcili olaraq lazım olan adamları yanına çağırır, şəhərin müdafiə olunması üçün hazırlıq işlərinin aparılması barədə əmrlər verirdi. Kutuzov isə fransızlar Rusiyaya hücum edən zaman könülsüz şəkildə hündür söykənəkli kreslosunda oturub hərbi şuraya sədrlik, rəhbərlik edir, eyni zamanda “ətli qoca əllərini kreslonun dirsəkliyi üzərinə simmetrik bir vəziyyətdə qoyaraq, yuxuya gedirdi” [8, II, s.361]. Səttar xanın narahatçılığının əsas səbəbi Təbrizin taleyi, gələcəyi, azadlığı haqqında düşünməsi, Kutuzovun könülsüz hərəkətinin, “yuxulamasının” mənası isə hadisələrin gedişatını, məğzini, mübarizə aparmağın gərəksiz olduğunu tam anlamasında idi. Ümumiyyətlə, bütün hallarda Səttar xanın varlığı, inqilabçılardan öndə getməsi, Kutuzovun isə təmkinli olması, hadisələri müşahidə etməsi döyüşçülərin döyüş əzmini gücləndirir, onların ümidini, qələbəyə inamını artırır, həm də onlara bir az təskinlik verirdi.

“Dumanlı Təbriz” romanının digər bir qəhrəmanı isə Bağır xan idi. Onun xarakteri, dünyagörüşü Səttar xaninkına bənzəmirdi. Səttar xan məsləhətlərə qulaq asmağı sevər, Bağır xan isə əksinə, məsləhətlərə əhəmiyyət verməzdi. Səttar xan özünü başqasından üstün tutmaz, Bağır xan isə özündən razı halda danışardı. Səttar xan düzgün hərəkət edər, qərarlar verər, Bağır xan isə hərdən səhvlərə də yol verərdi. Təbrizdə müharibə kəskinləşən zaman, o, rus konsulunun təslim bayrağını qəbul etmişdi, onu razı salmışdılar. Ancaq rus konsulu Səttar xana təslim bayrağını təqdim edən zaman rədd cavabı almışdı. Sonra isə Səttar xanın bu cür ciddi hərəkətindən ruhlanan Bağır xan da təslim bayrağını rədd edir və yenidən döyüş səngərlərini möhkəmləndirməyə başlayır. Bağır xana hərdən etibar etmək olmurdu. O, hadisələrə qarşı hərəkət zamanı tərəddüd göstərirdi, Səttar xan isə gecə səhərə kimi yatmır və səngərləri gözdən keçirirdi. Müharibə edən qüvvələr tamamilə Bağır xanın olduğu məkanın ətrafına yerləşdirilmişdi. Ona görə də Səttar xan hərdən Bağır xandan nigaran olduğu üçün onun da ərazisini nəzarətdə saxlayırdı. Səttar xan, demək olar ki, bütün cəbhələri, səngərləri şəxsən yoxlayır və inqilabçıları idarə edirdi. O, Bağır xandan fərqli olaraq, faytona yox, daha çox atla hərəkətə üstünlük verirdi. Tez-tez atlanıb cəbhəyə yola düşür və hər bir hadisəyə şəxsən nəzarət edirdi. Ancaq bu fərqli xüsusiyyətlərinə baxmayaraq, onlar bir-birinə qarşı çox hörmət bəsləyirdilər. Onlar vətənin azadlığı uğrunda mübarizədə birlikdə hərəkət edir, eyni hədəfə vurur və eyni bir ideologiya arxasında birləşmişdilər. Əqidə və məsləkləri, məqsəd və məramları bir-birini tamamlayırdı. Hər ikisi səriştəli bir sərkərdə və görkəmli döyüşçü idilər. N.Z.Bağirova qeyd etdiyi kimi, “İstər Səttar xan, istərsə Bağır xan, hər şeydən əvvəl, xalq qəhrəmanlarıdır. Onlar böyük bir amal uğrunda mübarizə meydanına atılmışlar: xalqı zülm və istismar mənəşindən xilas etmək, onu azadlığa çatdırmaq. Göründüyü kimi, zamanın irəli sürdüyü bu böyük məqsəd və vəzifə çətin və məsuliyyətli olduğu kimi, həm də müqəddəs və şərəflidir” [2, s.73-74].

Bağır xanın bəzi hərəkətləri, xarakterik xüsusiyyətləri “Hərb və sülh”dəki Andrey Bolkonskini xatırladır. Onların hər ikisi də qorxu hiss etməyən qəhrəmanlar idi. Andrey Bolkonski kimi, Bağır xan da döyüşdə gərginlik artdıqca, əzm və cəsarətini artıran, ölümün pəncəsinə qorxmadan gedən, qurşunlara qarşı çəkinmədən hərəkət edən bir adam idi. Onların hər ikisi kəskin iradəyə və yenilməz gücə malik qəhrəmanlar idilər. Ancaq Bağır xanda böyük bir mətanət, mübarizliklə yanaşı, özündən razılıq əlaməti olduğu kimi, Andrey Bolkonskidə də şöhrətpərəstlik və volyuntarizm var idi. Hər iki əsərin finalına nəzər salanda görürük ki, Bağır xan sonadək öz temperamentini, xarakterik xüsusiyyətlərini qoruyub saxlayır, Andrey Bolkonski isə həyatının sonunda, yəni ölümün hikmətini, qaçılmaz olduğunu dərk edəndən sonra şöhrətpərəstlik və volyuntarizm hisslərindən tamamilə azad olur. Məsələn, bir gün Andrey Bolkonski ağır vəziyyətdə yaralıların arasında olarkən ağrı-acısından hönkürtü ilə ağlayan, qıçı kəsilmiş Anatol Kuragini görür. Andrey onunla arasındakı münasibətləri aydınlaşdırmaq üçün Anadolu çox axtarmışdı, hətta onu duələ də çağırmaq niyyətindəydi. Ancaq ümumi bədbəxtlik, müharibənin yaratdığı fəsadlar, qayğılar, acılar, onu başqaları ilə yaxınlaşdırır. Andreyin mənəviyyatındakı məhəbbət, xeyirxahlıq hissi özünün düşməninə qarşı olan qəzəb və nifrətinə

qalib gəlir. O, Anadolu görəndə öz həyatını, uşaqlıq illərini, onunla özü arasındakı əlaqəni xatırlayır. Bununla da Andrey Bolkonskinin Anatol Kuraginə olan qəzəb və nifrəti əriyib yox olur. Müəllif qeyd edir ki, “Anatolun yaşla dolmuş gözləri şişmişdi, o, bulanıq bir nəzərlə knyaz Andreyə baxırdı. Knyaz Andrey bu adama acıdı, həm də ona qarşı dərin bir məhəbbət duydu. Bu məhəbbət və bu acımaq hissi onun səadətə döyünən qəlbini doldurdu” [9, III, s.283]. Bu “acımaq” hissi bir az əvvəl qeyd etdiyimiz Səttar xanın, Kutuzovun və İsgəndərin düşmən əsgərlərinə “yazığı” gəlməsinə bənzər hisslər kimi bir şey idi.

Təhlildən belə qənaətə gəlmək olar ki, “Hərb və sülh”də insan tarixin fonunda, yəni tarixi prosesin tərkib hissəsi kimi təsvir olunur. İnsan bir növ tarixin iradə və qanunlarından asılı olan bir hadisə kimi götürülür. Tarixin iradəsinin əksinə hərəkət edən qəhrəmanlar isə nəticə etibarilə sonda məğlubiyətə düşər olurlar. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, tarixi hadisələrin yaradıcısı, hökmdarı olmaq istəyən Napoleon da, özünü taleyinin yaradıcısı hesab edən Andrey Bolkonski də sonda faciəvi surətdə məhv olurlar. Tarixin və talenin təbii, obyektiv inkişafının tələblərinə uyğunlaşan xarakterlər isə (Kutuzov, Pyer Bezuxov kimi) sonda qələbə çalıb öz xoşbəxtliklərinə nail olurlar. “Hərb və sülh”ün bütün qəhrəmanları bu və ya digər şəkildə tarixin, yəni 1812-ci il müharibəsinin təsirini hiss edir və acısını çəkirlər. Məhz bu müharibə bütün qəhrəmanların talelərini və dünyagörüşlərini dəyişdirir, həm də müqəddəratlarını həll edir.

“Dumanlı Təbriz” romanında isə qəhrəmanlar tarixi hadisələrin gedişatından asılı olaraq, bəzən onun iradə və qanunlarından asılı şəkildə, yəni onun təsiri altında yaşamağa məcbur olur, bəzən də ədalətsizliklərə, haqsızlıqlara qarşı tab gətirməyib istiqlalıyyət uğrunda böyük fədakarlıqla mübarizə aparırdılar. Səttar xan hərəkatı da Cənubi Azərbaycan xalqının daxili və xarici düşmənlərinə qarşı etirazı, azadlıq uğrunda mücadiləsi və tarixi zərurətdən doğan bir hərəkat idi.

Bir sözlə, Səttar xan tarixi hadisələrin önündə, Kutuzov isə tarixi hadisələrin ardınca gedirdi. Səttar xan Təbrizdə baş verən hadisələri idarə etmək, xalqı azadlığa çıxarmaq niyyətində idi. O, bu yolda tam qələbə qazanmasa da, sonadək bütün varlığı ilə mübarizə apardı. Kutuzov isə tarixi hadisələri öz istəyinə görə dəyişdirmək istəmirdi. O, hərbi vəziyyəti düzgün qiymətləndirən və Rusiyanı xilas etmək üçün düzgün qərar verən yeganə adam idi. Kutuzov vətəni xilas etmək üçün hadisələrin normal, təbii inkişafını təmin etdi və bu düzgün qərar rus xalqının fransızlar üzərində tarixi qələbəsinə gətirib çıxartdı.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, L.N.Tolstoyun “Hərb və sülh” romanında tarixi şəxsiyyətlərin bədii obrazları, eləcə də rus xalqının həyatı, azadlıq uğrunda mübarizəsi, vətənpərvərlik hissləri geniş epik planda əks etdirilmiş, M.S.Ordubadinin “Dumanlı Təbriz” romanında isə tarixi şəxsiyyətlərin bədii obrazları ilə yanaşı, həm də Cənubi Azərbaycan xalqının istiqlalıyyət uğrunda mübarizəsi, milli-azadlıq hərəkatının baş verməsi, inkişafı və məğlubıyyəti təsvir edilmişdir.

Ədəbiyyat / References

1. Axundlu Y. Azərbaycan tarixi romanı: mərhələlər, problemlər (1930-2000). Bakı: Adiloğlu, 2005.
2. Bağırova N.Z. M.S.Ordubadini və tarixi roman janrı (“Dumanlı Təbriz”). Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1968.
3. Əhmədov B.B. XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatı. Mərhələlər. İstiqamətlər. Problemlər. Bakı: Elm və təhsil, 2015.
4. Qocayev M.Q. Nizaminin insan fəlsəfəsi. Bakı: Mütərcim, 1997.
5. Cəfər M.C. “Tolstoy – bu, bütün aləmdir”. Ön söz. Tolstoy L.N. Seçilmiş əsərləri. Üç cildə, II cild. Hərb və sülh. Bakı: Şərq-Qərb, 2010.
6. Ordubadi M.S. Azərbaycan tarixi. (Məqalələr toplusu – I kitab). Bakı: Elm, 2020.

7. Ordubadi M.S. Dumanlı Təbriz. Roman. İki kitabda. Birinci kitab. Bakı: Yazıçı, 1985 (məndəki bütün sitatlar cild və səhifə göstərilməklə buradan götürülüb).
8. Ordubadi M.S. Dumanlı Təbriz. Roman. İki kitabda. İkinci kitab. Bakı: Yazıçı, 1985 (məndəki bütün sitatlar cild və səhifə göstərilməklə buradan götürülüb).
9. Tolstoy L.N. Seçilmiş əsərləri. Üç cildə, II cild. Hərb və sülh. Bakı: Şərq-Qərb, 2010 (məndəki bütün sitatlar cild və səhifə göstərilməklə buradan götürülüb).
10. Tolstoy L.N. Seçilmiş əsərləri. Üç cildə, III cild. Hərb və sülh. Bakı: Şərq Qərb, 2010 (məndəki bütün sitatlar cild və səhifə göstərilməklə buradan götürülüb).
11. Асмус В.Ф. Причина и цель в истории по роману Л.Н.Толстого "Война и мир" // Из истории русских литературных отношений ХУШ-XX веков. М.-Л.: 1959.

Художественные образы исторических личностей в романах Л.Н.Толстого «Война и мир» и М.С.Ордубади «Туманный Тебриз»

Насиб Джабраилов

Доктор философии по филологии

Бакинский Славянский Университет. Азербайджан.

E-mail: c.nesib@mail.ru

Резюме. В статье проводится сравнительный анализ художественных образов исторических личностей в романах Л.Н.Толстого «Война и мир» и М.С.Ордубади «Туманный Тебриз». С точки зрения времени и места события в романах происходят в разные эпохи, разных местах и с разными народами, но несмотря на это национально-нравственные ценности, национальное единство, патриотизм, объединение вокруг одной идеи для борьбы против врагов и др. важные свойства очень сближают эти романы и их героев друг с другом. Оба романа достаточно богаты по своему объему, идейному содержанию, многочисленности образов, многосторонности событий, а также по степени насыщенности сюжета и композиции. Оба писателя в процессе написания своих романов глубоко изучили исторические реалии тех эпох по архивным материалам и другим источникам, реально отобразили исторические события и факты. В «Войне и мире» человек описывается на историческом фоне, как составная часть исторического процесса. Человек приводится здесь в качестве явления, зависящего от воли и законов истории. Герои, действующие против воли истории, в результате терпят поражение. Таким образом, в романе Л.Н.Толстого «Война и мир» художественные образы исторических личностей, а также жизнь русского народа, его борьба за свободу, патриотические чувства отобразены в широком эпическом плане, а в романе М.С.Ордубади «Туманный Тебриз» наряду с художественными образами исторических личностей описаны борьба населения Тебриза за независимость, начало, развитие и поражение национально-освободительного движения.

Ключевые слова: «Война и мир», «Туманный Тебриз», исторический роман, Саттар хан, Кутузов